

Театр санъати

*Наманган вилоят тарихи ва маданияти давлат музейи Санъат
бўлими илмий ходими. Р.Пўлатова*

Сизга яхши таниш бўлган Европа типдаги профессионал театрнинг юзага келганига икки ярим минг йилдан ошди. Санъат турларининг, шу жумладан театр санъатининг юзага келиши, инсоннинг шу дунёда яшаши (яхши яшаши) учун кураши билан боғлиқдир. Театр санъатининг Дионис билан боғлиқ энг қадимги (антик) маросимлари ҳам, ундан кейинги тароққиёт босқитчлари ҳам фақат бир мақсад улуг гуманистик ғояни яъни инсоннинг инсон бўлиши, унинг камолотй учун курашни кўзлаб келмоқда. Шу боис гуманистик театр ўзининг; Промитей, Эдип, Медея, Гамлет, Отелло, Карл Моор, Фердинанд, Алишер Навоий, Жалолоддин, Муқанна, Комилов, Амир Темур, Улуғбек, Ал Фарғоний, Алпомиш каби минглаб буюк образлари орқали ўз муҳлислари бўлмиш томошабинни маънавий баркамол, ғоявий улуғвор, нафосатли, назокатли, бўлишга, ватанпарварликка, садоқатга, илиммаърифатга интиштириб зиё эгаси бўлишга чорлаб келмоқда. Қадимги грек театрини олайлик Эсхил, Софокл, Еврипид ва Аристофанлар ўзларининг улуғвор трагедиялари, ижтимоий ўткир комедиялари орқали энг аввало эл-юрт манфаати, тинчлиги, фаровонлиги ғоясини, бир сўз билан айтганда ватанпарварлик ғоясини илоҳий даражага кўтариб куйлаганларини биламиз. Улуғ

Шекспир ва унинг ўтмишдошлари, Мольер, Шиллер, Пушкин, Чехов, А.Қодирий, М.Шайхзода, Ҳ.Олимжонлар тасвирда нозиклашиб инсон камолоти учун ҳалал бераётган, унинг оёғига тушов бўлаётган зарарли иллатларни аёвсиз фош этиш орқали инсонни яхшиликка, меҳ_р_оқибатга, саҳоватга, садоқатга, тўхтовсиз мукаммаллашишга чақирдилар. Ўзбек театрининг отаси М.Бехбудий ва бошқа ўзбек жадидлари, XX аср ўзбек маданиятининг энг йирик драматурглари, режиссёрлари, актёрлари

жахонда энг илғорлардан бўлган театр яратдилар. Ўз фаолиятлари билан ўзбек халқини тараққиётга, маънавий-маърифий мукаммаликка, ватанпарварликка, чорладилар. Бу йўлда кўп нарсага эришилди. Шу боис Ўзбек Миллий академик драма театри миллатимизнинг дорилфунунига айланди десак янглишмаймиз.

Ўзбек театри арбоблари А.Авлоний, М.Уйғур, Ҳамза, Ғ.Зафарий, А. Ҳидоят, З.Қобулов, Тамараҳоним, Сараҳоним, Турсуной, Нурҳон кабилар ҳаётлари учун хавfli бўлган даврлардаёқ элни-юртни маърифати, маданияти, маънавиятини учун дадил саҳнага чиққанлари, гўзалликка, руҳий озодликка, маърифатга чорлаганлари ҳақиқий мардлик, қаҳрамонлик бўлганини тушунтириб ўтиришнинг ҳожати йўқ. Нима учун шундай қилдилар? Чунки ўз юртлари Туркистонни тенглар ичида тенг кўришнинг, ривожланган, маънан ва моддий бой бадавлат ва гўзал кўришни истадилар.

Ундан кейинги даврлар ўзбек саҳнасига чиққан бирнеча авлод санъаткорлари, театрнинг азалий гуманистик анъанасини давом эттириб, юрт ривожини учун ҳормай толмай ишладилар. Юртимизнинг ҳозирги ривожланган жамолида уларнинг ҳам улуғ меҳнатларининг самарасини кўришимиз мумкин. Шу боис актёр санъати, у яратган образлар халқ учун доимо ўрнаткич, ибратдир. Улар масалан, Аббор Ҳидоят деганда Ғофир, Рустам, А.Навоий, Отеллоларга ҳос улуғ ҳислатларни кўз олдиларга келтирадилар. Ш.Бурҳонов деганда Улуғбек, Ялангтўш, Сулаймон ота, Эдипга ҳос захматқашлик, фидоийлик, мардлик тимсоллари кўз олдиларига келади. Обид Жалилов, Сора Эшонтўраева, Лутфихоним Саримсоқова, Зайнаб Садриева, Олим Ҳўжаевларни буюк санъаткор эл-юрт учун меҳнатлари, фидоийлар идеали сифатида биладилар. Улар ўзбек халқининг ҳақиқий ватанпарварлари эдилар. Шундай бўлмаганда буюк ўзбек театри, актёрлик, режиссёрлик санъатлари, драматургияси юзага келмаган бўларди. Улар ҳам сиз каби ёш бўлганлар, иқтидорли бўлганлар, ўқиганлар, санъат сирларини тинмай эгаллаганлар. Юксак натижалари эса ана шу темир интизом, ахлоқ-одоб, чидам, сабр ва тоқат мевасидир. Сиз

азиз талабалар улардан ўрнатқ олсангиз. Юрт талабига, юртбошимиз талабига қулоқ солсангиз санъатда улуг устозларнинг арзигули ворислари бўлиб етишишингиз, театр санъатимизни янада тараққий эттиришингиз шубҳасиз.

Шундан сўнг талабалар билан танишув. Сухбат. Талабаларни кириш имтихонида ижро қилган этюд, монолог, масал, шеър, кўшиқларининг кўриги ва муҳокамаси бўлиши мумкин.

Институт тартлб-қоидалари, талабалик этикаси, эстетикаси ҳақида маънавиймаърифий сухбатлар ҳам мақсадга мувофиқ.

Санъат, шу жумладан театр санъати инсон қалбини нозиклаштириб, маънавий дунёсини сўйитади, гўзаллаштиради, эзгуликка чорлайдилар. Театр санъати мураккаб, коллектив санъатдир. У ўз воситалари орқали инсон рухиятига таъсир қилади. Театр санъатининг энг асосий намоёндаси, актёр у сиз театр йўқ. у сахнанинг мутлоқ қироли.

Актёр санъати тараққиётида қуйидаги услубий йўналишлар юзага келган.

Дилетантизм услуб ва техникани рад этади. Дилетантизм театр мактабига зид оқимдир. Бу оқимга риоя қилувчилар актёрлик техникаси ва системаси, лаёқат:из актёрларга керак. Техника ва система илҳрмлага ҳалақит беради деб ишонтирмоқчи бўладилар.

Тақлидий санъат актёр репетиция пайтида ёки уйда актёр бир марта ҳақиқий, ҳаётий, кечинмани бошидан кечиради (шу учун уни санъат дейилади) ва ёдлаб олади. Аммо томошабин учун спектакл ўйнаганда, кечинма йўқолади репетицияда қилган ишларини фақат кўрсатиб беради. Тақлидий санъат репетиция пайтида ёдлаб олинган кечинма шаклини, қайтариш, кўрсатиш. намойиш қилишдир.

«Кечинма санъат» - ролда инсон руhini ҳаётдагидай, ҳар гал қайта гавдалантиришдир. Бу санъат томошабин онги ва ҳиссиётига чуқур таъсир кўрсатади. Шу учун кечинма санъат самимийлик, ҳақиқат ва ҳаётийликни ўз ичига олади.

Талаба 1-курснинг 1-кунидан «Диққат» сўзи билан яқиндан танишмоғи лозим. Биринчи қадамлар сифатида оддий машқлардан бошлаш мақсадга мувофиқдир. Масалан: бутун курс талабалари диққат билан хонадаги товушларни эшитишади. Кейин коридор ва кўчадан келаётган товуш ва шовқинларга кулоқ солиб, ўқитувчига сўзлаб берадилар.

Диққат элементи бу бутун диққатни сахнавий объектга қарата билиш кўриш, эшитиш, сезиш орқали ундан келаётган импульсларни қизиқиш билан қабул қилиш ва унга мос зарур ҳатти ҳаракатлар қилишдир. Артист на фақат сахнада, хаттоки ҳаётда ҳам диққатли, кузатувчан бўлиш керак. Атроф-ҳаётда актёр эътиборини нимаинки тортса, у барча диққатини шунга қарата билиш керак. Кузатаётган объектини фақат сиртдан эмас ичидан ҳам кузатиш керак. Талаба биринчи ўринда тўғри кўриш, эшитишни ўрганиши мақсадга мувофиқдир. Бунда фақат ёмонлик ҳолатларинигина эмас балки гўзаллик ва саховат ҳолатларини кўпроқ кўриш, эшитишга интилиш керак. Гўзаллик, ҳайри-саховат қалбларда, буюк хиссиётлар уйғотади.

Табиат - бу гўзаллик. Аввалига гул, барг, деразадаги музлаган қор нақшларини чизган ижодкор табиатнинг ишини кузатинг. Буларда сизга айнан нима ёқаётганини, сўз билан изоҳланг. Табиатга зулмат ва қоронғулик ҳолларини ҳам таҳлил қилаётганда, аввало ундаги гўзалликни, яхши томонларини топишга ҳаракат қилинг. Сиз кузатаётган объект ҳақида қарата, ўзингизга қуйидаги саволларни беринг: Ким?... нима?... қачон?... қаерда?... нимага?... нима учун...? ва ҳақозолар.

Олайлик диққат билан одамларни кузатаяпсиз. Масалан паркда. Бир кампир коляска судраб ўтиб борапти. Коляска ичида бола эмас, қафас, унинг ичида қуш. Балки кампир, қафас оғирлиги учун уни коляскага солгандир:

Аммо, актёр ижодий хиссиётларини ишга солса, уни бу кампир бола - чақасидан айрилганлигини, қачонлардир шу ерда навараларини коляскада сайр қилдирганлиги кўз олдида келтириши мумкун. Шундай

килиб, талаба-ижодкор, диққат машқи орқали дарсхонада бадиий-эмоционал саҳна яратиши мумкин.

Сиз кузатаётган инсоннинг ички дунёси унинг муомаласи, фикри, бирор нарсага интилиши орқали ёки шарт - шароит таъсири билан очилса

- диққат билан шу интилиш ва ҳолатларни кузатинг, шароитни ўрганинг, ўзингиздан сўранг - нимага бу одам бундай қилди? Хаёлида нима бор эди?

Диққат, шартли-ихтиёрий ва шартсиз-беихтиёр бўлади. Диққатнинг элементар шакли - бу шартсиз -беихтиёрийликдир.

Масалан, чақалоқ атрофидагиларга ўз муносабатини билдиради. Рангли, ялтироқ ўйинчоқни кўрганда, беихтиёр ўз диққатини шунга қаратади. Бу ерда кўраётган шахс субъект чақалоқ. Диққат қаратилган нарса объект эса - ўйинчоқ. Беихтиёр диққат вақтида субъект ўз ичига объектни камраб олмайди. Аксинча, объект субъектнинг диққатини ўзига тортади. Беихтиёрий диққат пассив диққат. Зеро, у - онгсиз равишда амалга ошади. Ихтиёрий диққат эса аксинча, инсон онги билан боғлиқ. Шу учун у актив характерга эгадир. Ихтиёрий диққатда объект қизиқарли бўлганлиги учун эмас, субъект онгида кечаётган жараён фаол аналитик бўлгани учун, диққатни тортади.

Ихтиёрий (шартли) диққатда объект фақат ўзига хос томони бўлгани учун эмас, субъект онгида ҳосил бўлган жараён сабабли, диққат марказига айланади.

Ташқи ва ички диққат.

Ташқи - диққат деганда инсоннинг ўзидан ташқаридаги объектлар билан боғлиқ диққат назарда тутилади. Буларга бизни ўраб турган дунёдаги барча предметлар ва овозлар киради. Қайси -- туйғу органлари ёрдамида -- юзага келганига қараб ташқи диққат ўз ўрнида томошавий , эшитиш, сезиш, хис қилиш, таъм билиш диққати бўлиши мумкин. Эшитиш, кўриш булар ичида асосийси саналади.

Ички диққат деб инсон организми ичида содир бўлган жараён туфайли юзага келган диққатга айтилади. Буларга очлик, чанқаш, оғрик, фикр, ҳиссиёт, тасаввур орқали туғилган образлар, фантазиялар ва бошқалар киради.

Ташқи диққат - беихтиёрий (пассив) бўлиши ҳам мумкин. Лекин ташқи диққат битта объект билан узоқ боғланиб туролмайди. У ё, бошқа объектга кўчади, ёки фикрлаш жараёни орқали ички диққатга айланади - шунда, диққатни бир ерга ЙИЕИШ актив характерда бўлади.

Шунда ташқи ва ички - диққат деган шакл юзага келади.

Масалан, иш столингизга ўтириб, стол устидан бегона хат топиб олдингиз дейлик. Бунда дастлабки дақиқадаги диққат ташқи диққат яъни беихтиёрий, рефлекс диққати бўлади. «Бу хат кимга экан» деган автоматик фикрни уйғотади. Сўнг инсоннинг онг фаолияти активлашади. Хат кимга келганлигини билиши учун ичини очиб ўқиб кўради, хотирасида тиклайди ва эслайди. Шунда ташқи диққат иккинчи планга сурилади. Чунки, хат билан иш тўхтаган бўлса ҳам, онг иш давом этмоқдадир. Демак ички диққат биринчи планга чиқади.

Адабиётлар:

М.Рахмонов «Хамза» номидаги театр. Тошкент 2001 йил.

Г.Кристи. «Воспитание актёра школьх Станиславского». Изд. 2-е.

М.Искусство 1978.

Архив уз